

DAVLAT MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH AFZALLIKLARI VA UNI XARAKTERLOVCHI OMILLAR

Sayfiyev Sherzod Kamolidinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda byudjet siyosatini shakllantirish va uni amalga oshirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Byudjetlararo munosabatlarda vakolatlarning aniq taqsimlanishi, hududlar salohiyatidan kelib chiqib tartibga soluvchi daromadlarni belgilash, hamda byudjet mustaqilligini oshirish zarurligiga alohida urg'u berilgan. B.Turabov va X.Abdullayev kabi olimlarning tadqiqotlari asosida byudjet intizomini mustahkamlash, moliyaning ijtimoiy funksiyasini samarali amalga oshirish zarurati asoslab berilgan. Maqolada daromadlar va xarajatlar asosidagi byudjet modellari tahlil qilinib, davlat funksiyalarini moliyalashtirishda mavjud yondashuvlar, jumladan, xususiy sektor ishtirokini oshirish, pullik xizmatlar joriy etilishi, moliyaviy yukning kamaytirilishi hamda ijtimoiy adolatni ta'minlash masalalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: moliya, byudjet, davlat moliyasi, davlat byudjeti, barqarorlik, muvozanat, mahalliy byudjet.

ADVANTAGES OF ENSURING STATE FINANCIAL STABILITY AND ITS CHARACTERIZING FACTORS

Sayfiyev Sherzod Kamolidinovich

*Master's student of the Banking and Finance Academy of the Republic of
Uzbekistan*

Abstract. This article covers the theoretical and practical aspects of budget policy formation and implementation in Uzbekistan. Particular emphasis is placed on the need for a clear distribution of powers in inter-budgetary relations, the establishment of regulatory revenues based on the potential of regions, and increasing budget independence. Based on the research of scientists such as B. Turabov and Kh. Abdullayev, the need to strengthen budget discipline and effectively implement the social function of finance is substantiated. The article analyzes budget models based on income and expenditure, and discusses existing approaches to financing state functions,

including increasing private sector participation, introducing paid services, reducing the financial burden, and ensuring social justice.

Keywords: *finance, budget, state finance, state budget, stability, balance, local budget.*

Byudjetlarning xarajatlarini mablag' bilan ta'minlash, ularning mustaqilligini oshirish kabi jihatlarga e'tibor berilgan. Shuningdek, byudjetlararo munosabatlarni shakllantirishda ularning o'rtasidagi vakolatlarning taqsimlanishi, ular tengligini ta'minlash va hududlar salohiyatidan kelib chiqib, tartibga soluvchi daromadlarni belgilash amaliyotiga urg'u beriladi.

Umuman olganda, yana bir qator o'zbekistonlik olimlar byudjet siyosatining ba'zi jihatlari to'g'risida o'z xulosalarini bayon qilishgan. Masalan, byudjet intizomini amalga oshirish orqali byudjet xarajatlaridan samarali foydalanish nazarda tutilgan. B.Turabovning tadqiqotlarida quyidagi xulosa shakllantirilgan. "Mamlakatimizda byudjet intizomini mustahkamlashning zarurligi, bir tomondan, byudjet daromadlarini shakllantirish masalalari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu narsani byudjet xarajatlaridan foydalanish ham taqozo etadi. Ijtimoiy soha, iqtisodiyot tarmoqlari, markazlashtirilgan investitsiyalar, hokimiyat va boshqaruv idoralari, mamlakat mudofaa qudrati va boshqa xarajatlarni moliyalashtirish bilan bog'liq bo'lgan hozirgi holatlar byudjet intizomini mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi" (Turabov B.T. Byudjetdan moliyalashtiriladigan muassasalarda byudjet intizomini mustahkamlash masalalari: i.f.n. avtoreferat. – Toshkent: BMA, 2007. – 20 bet.), deya ta'kidlaydi.

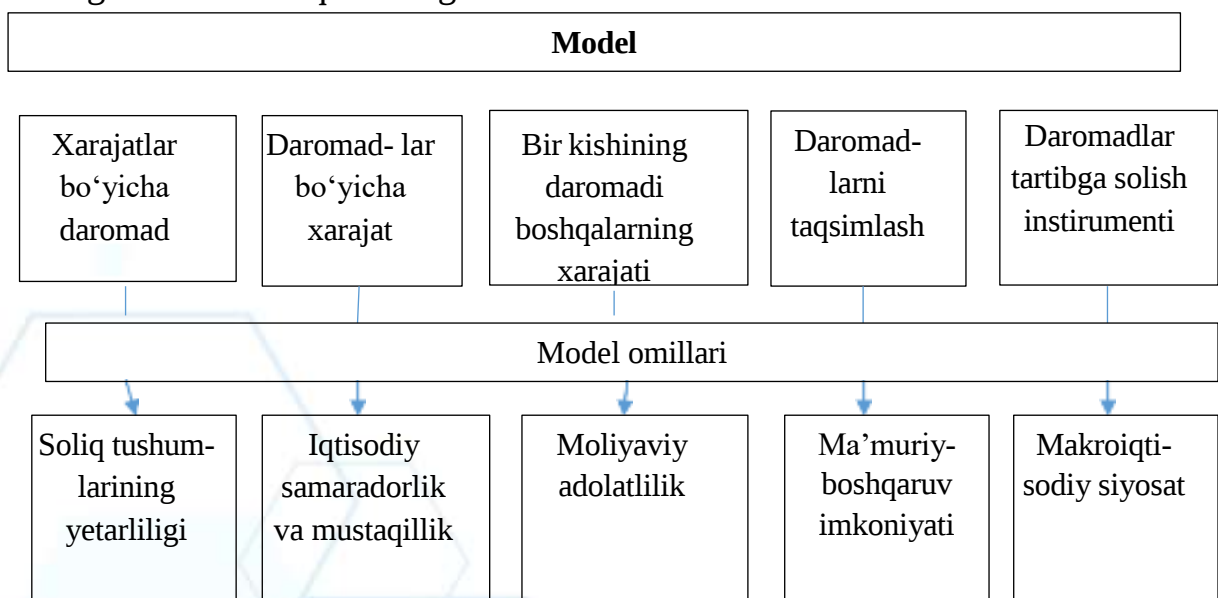
X.Abdullayev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham byudjet siyosatining o'ziga xos jihatlari to'xtalib o'tilgan. Zotan, moliyaning ijtimoiy funksiyasi to'g'risida fikr yuritilganda, byudjet xarajatlarini sarflashga ustuvorlik beriladi. Bu borada, quyidagicha xulosa bayon etiladi: "Ijtimoiy xizmatlar ko'rsatuvchi davlat tashkilotlari faoliyatini moliyalashtirish byudjet mablag'lari va ularning tadbirkorlik faoliyatidan olingan mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi. Tadbirkorlik faoliyati orqali daromadlar byudjet tashkilotlarining ijtimoiy funksional vazifalarini to'laqonli amalga oshirish imkonini berib, aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarni ko'paytiradi" (Abdullayev X.A. Moliyaning ijtimoiy funksiyasi va uni amalga oshirish mexanizmi: i.f.n. ... avtoreferat. – Toshkent: BMA, 2007. – 20 bet.).

Yuqorida tilga olingan tadqiqotlarda byudjet siyosati to'g'ridan-to'g'ri

kategoriya sifatida o'rganilmagan bo'lsada, byudjet xarajatlarini amalga oshirishda byudjet intizomining alohida ahamiyati to'g'risida fikr yuritilgan. Bizningcha, byudjet siyosati nafaqat uning xarajatlarini ustuvor yo'nalishlarga safarbar etish, balki uning amalga oshirilishida maqsadli foydalanish va belgilangan qoidalarga qat'iy rioya etilishini o'zida aks ettiradi. Shuningdek, byudjet siyosati moliya kategoriyasining ijtimoiy funksiyasining yuzaga chiqishida muhim rol o'ynashi tadqiqotlardan ma'lum bo'lmoqda.

Bizningcha, moliyaning ijtimoiy funksiyasi nafaqat byudjetning ijtimoiy soha xarajatlari orqali, balki yalpi ichki mahsulotni vaqtlararo taqsimlanishida muhim ahamiyatga ega. Ya'ni pensiya xarajatlarini qoplash masalasida pensiya jamg'armasiga to'lovlarni belgilash orqali namoyon bo'ladi. Shu o'rinda, moliyaning taqsimlash (qayta taqsimlash) funksiyalari o'z aksini topadi. Shu boisdan, moliyaning funksiyalari bir bo'lagi sifatida byudjet xarajatlarini shakllantirish va ularni amalga oshirish orqali aks ettiriladi.

Byudjet siyosatini amalga oshirish yo'nalishlari hozirgi kunga qadar amalga oshirish modellari daromad va xarajatlar ustuvorligidan kelib chiqqan holda ta'minlandi. Masalan, daromadlarning hajmidan kelib chiqib xarajatlarni shakllantirish amaliyoti mavjud. Bu shuni anglatadiki, davlatning funksiya va vazifalarining bajarilishi ularning zarurligidan emas, balki daromadlarning qanchaligidan kelib chiqib amalga oshiriladi.

1-rasm. Byudjetni tartibga solish va uni xarakterlovchi omillar

Manba: muallif ishlanmasi

Mazkur tendensiyaning shakllanishi ko'proq daromadlar bo'yicha xarajat modelida vujudga keladi, bu esa aholini zarur ijtimoiy xizmatlar bilan

ta'minlanishiga imkon bermaydi. Ushbu holat davlat byudjet xizmatlariga talab oshishi bilan birga, soliq tushumlarining yetarli miqdorda shakllanishi ta'minlanmagani bilan izohlanadi.

Ushbu ikkinchi modelda, hozirgi zamonaviy tendensiyalar o'zining ifodasini topadi, deb o'ylaymiz. Boshqacha aytganda, davlat zimmasidagi vazifalarning byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan amalga oshirilishini anglatadi. Bunda bozor iqtisodiyoti tamoyillaridan kelib chiqqan holda byudjet xizmatlarini pullik shaklga o'tkazishga imkon beruvchi qoidalarga amal qilgan holda joriy etiladi. Bunday holatda byudjetga moliyaviy yukni kamaytirish uchun xususiy amaliyotni rivojlantirish nazarda tutiladi. Hozirgi kunda jahonning ko'plab mamlakatlarida ushbu tajribadan foydalanish keng tus olmoqda. Bu borada, O'zbekistonda ham qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, tibbiy xizmatlarning belgilangan toifalarini xususiy soha tomonidan taqdim etilishiga yoki oliy ta'lim tizimida to'lov shartnoma mexanizmining joriy etilishi kabi misollar shular jumlasidan.

Keyingi modellar moliyaning taqsimlash (qayta taqsimlash) funksiyasi orqali vujudga kelgan bo'lib, milliy daromadni aholi qatlamlari o'rtasida muvozanatli taqsimlashni nazarda tutadi. Davlat soliq mexanizmlaridan foydalangan holda yuqori daromad oluvchi aholi qatlamining ma'lum daromad qismini kam daromadli qatlarga ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish uchun byudjet daromadlariga jalb etadi. Natijada, barchani ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati vujudga keladi. Shuningdek, moliyaviy adolat ta'minlanadi.

Bizningcha, mazkur moliyaviy adolatning ta'minlanishiga erishish bu ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti munosabatlariga xos hisoblanadi. Sababi, davlat o'z zimmasidagi funktsiya va vazifalarni xususiy sektor orqali pulli tarzda yo'naltirishga yo'l qo'ymaydi. Shu sababli, mazkur modelning xususiyatlari amal qiluvchi mamlakatda soliq yukining darajasi ham yuqori bo'ladi. Shu bilan birga, davlat barcha ijtimoiy majburiyatlarni o'z zimmasida markazlashgan holda saqlab turadi. Byudjet siyosatining amaldagi modellaridan yana biri – bu soliqlar vositasida makroiqtisodiy tartibga solish imkoniyatlaridan foydalanish. Davlat soliq siyosatini amalga oshirish orqali xo'jalik yurituvchi subektlarning moliyaviy faoliyatini tartibga soladi va ularning barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi.

Fikrimizcha, byudjet siyosatining asosiy xususiyatlari quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- daromadlarning hajmidan kelib chiqib, xarajatlar yo'nalishini belgilash;

- xarajatlarning zaruratlik darajasiga asoslanib, daromadlarning belgilangan hajmini ta'minlash;
- aholining kam daromadli qatlamida passiv moliyaviy manfaatdorlikning ta'minlanishiga erishish;
- byudjet daromalarini shakllantirish orqali makroiqtisodiy tartibga solish mexanizmini yuzaga keltirish vositasi bo'lishi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida byudjet siyosatini shakllantirishning quyidagi maqsadlarni o'zida aks ettirishini qayd etish mumkin:

birinchidan, jamiyatda moliyaviy resurslarni muvozanatli taqsimlash; ikkinchidan, davlat zimmasidagi funksiyalarni bajarish va aholi hayot sifatini oshirishda aholi, iqtisodiyot subektlari va davlat o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarda ularning manfaatlarini inobatga olgan holda iqtisodiy muvozanatni ta'minlash;

uchinchidan, byudjetning barcha darajalari, tuzilmasi va byudjet munosabatlarini rivojlantirish uchun moliyani boshqarishni takomillashtirish;

to'rtinchidan, byudjet xarajatlarini boshqarishda markazlashtirish amaliyotining qisqartirib borilishiga erishish;

beshinchidan, byudjet xarajatlari hisobidan moliyalashtiriluvchi tadbirlarni davlat zimmasidan xususiy tarmoq hissasiga bosqichma-bosqich o'tkazib borish;

oltinchidan, byudjet siyosatini ishlab chiqishda jamoatchilik ishtiroki va nazoratini rivojlantirish.

Shu jihatdan olib qaralganda, byudjet siyosatini shakllantirish va ishlab chiqishda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

- byudjet konsepsiyasini zamon va makondan kelib chiqib, uning iqtisodiyotdagi hamda ijtimoiy vazifalarni hal etishdagi rolini belgilash;
- byudjet munosabatlarini mezonlashtirish, mablag'larni taqsimlash uslubiyatini takomillashtirish orqali byudjet barqarorligini ta'minlash;
- byudjet siyosatining maqsad va vazifalarini aniq shakllantirish. Bunda maqsadli yo'naltirilgan byudjetning barcha o'lchov va instrumentlarini kompleks tarzda bo'lishini ta'minlash;
- jamiyatning rivojlanish tendensiyasida byudjet mablag'lariga bo'lgan ehtiyojning hajmini aniqlash metodologiyasini joriy etish.

Umuman olganda, hududlarning moliyaviy salohiyatidan kelib chiqib, byudjet xarajatlarning tutgan o'rni va roli turlicha bo'ladi. Masalan, moliyaviy salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda byudjet xarajatlarga bo'lgan ehtiyoj yuqori bo'lmaydi. O'z navbatida, ushbu hududda davlat zimmasidagi vazifalarni pulli tarzda amalga oshirish mumkin. Shuningdek, moliyaviy

salohiyati yuqori bo'lmagan hududlarda byudjet mablag'lariga bo'lgan ehtiyoj yuqori bo'ladi. Natijada, byudjetning yuqori turuvchi byudjet mablag'lariga bo'lgan talabi ortadi va davlat zimmasidagi vazifalarni pulli tarzda yetkazish imkoniyati qisqaradi.